

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

FAEAG ROTUAM TA

STUDENT WORKSHEET 1 - YEAR 12 2021

GARUE'AKIA FÄEGA

'A. Fäeag 'E Soa.

Sākiroa ma hilia fäeag noj heta 'e fäeag soa heta () ne kel'äk sio la a'vahia fäeag af ta se 'ou Puk Ne Tög Sai'o.

1. 'E 'i Terän Ha'a ma ta 'is hāpoagaf se 'on liam ne terani, 'e _____ .
(Fapag Nofu/Rä' Ta'aga.)
2. 'E av ne tautoga, tit 'on fa kop la _____. (hū/ösös)
3. 'Ahai ta fäv vahia ka kop la _____ mo se puer ta la leum. (a'fai'akia /a'favir)
4. Kāula'oag ta _____ 'oris motoka la ho'ieris se 'oris hanua. (fafa, fafā)
5. Kālap ta'ag 'oaf pāu se _____ ma a'ru huag ka a'fek huag tape'ma 'e reko kat po ra la foar nojoa 'oria a'häe. (fäeag fotu/fäeag pal'aki)

'E. Rak'akim Fäeag Ne 'Äe A'fai Vahia. (Indirect Speech)

Sākiroa fäeag ne 'ea ma rak'akim fäeag ne a'fai.

1. "Nono ka sur se laloag Ri Rot ta ma ha' pāu la 'ifaliag", Feskato'a has'akiof se lä'riri' ta.
2. "Rako la kamat hoi'äk 'e rān saghul ma on ne Juni", Minista ne Rako rak'akia se Fiti.
3. "Kepoi ka 'aus kat hanis 'e gou ma sei hoi'äk la hanis 'e gouag", Tāusie ou'akiof
4. "Ūh ma hanis'ia 'e tōr 'on ma'ma'piag re kiu 'i la' la togia 'eris 'a'an", ma'piag ta fot'akiof.
5. "Gou faiāk fakapāu ma ko la a'u'ua", Tāusie mus'akiof 'e faiaki.

'I. A'vahia Fäeag Afu

Sur'äk nojoa fäeag 'i se 'on ut noj heta 'e fäeag af 'i.

se' sio hāpoag ne ufaga tamar ufa se

'Amis joroaf se Solmafua ka _____¹ se' ma ta 'inosot pu _____² 'e sol ta la ho'iera se _____³. Gou toaf sin ma rak'akia ne 'amis jor _____⁴ la kel hanua. Iriā rak'akim ne iriā jor ag'esea ma forāu _____⁵ hanua tū. Kop ma 'amis tae la po iris _____⁶ sal.

(Lä'riri' rako la äs'äk la togia sai'o 'e menet 30 se Aoa' het teranit)

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 2 - YEAR 12

HATA ROGROG TA MA FĀ‘ A‘LUKAM ROGROG TA.

Huāg Toa‘ la Māūr.

‘Oria huāg toa‘ a māuria iria. Fa Kilpāt rua la‘ la hagoat ma mān ‘e ‘oria ‘ahāi heta huāg fol. Iriā noh sōg, noh pa ‘iom, ‘oria foro tamāk‘ia **ka kota a‘māūr‘ākiga hā‘um** ‘e ta ‘ahāi hagoat hoi‘āk het.

Hanuj hete‘is, *Fiji Times*, *Juni 18, 1973* pānia la rak‘akia ‘oria **huāg fakfā** ma ‘oria kat ‘e pa māuri. Iria hele‘ ‘e **jio te rao** ka fa ruā ‘i huāg kōs ma raksa‘a kat po ra la fakravaān iria.

‘Oria asa le Anterea Kabora,43 ma le Nakau Tom, 45 fa ruā ne Teore-re ‘e Tarawa.

Niuspeap ta, *Fiji Times* hāipoag ma iria ‘e mārā‘ ne ‘ahāifer ta ‘e Nadi ka iriā la ho‘ier se ‘oria hanueta.

“ ‘Amiār rou ‘otomiār hanueta ‘e rān 13 ne Januēri la hagoat. ‘Itāke ‘amiār māel 16 ‘on sousou ‘e ufa ka misin ne tiām heta raksa‘ia,” Tomo fāeag‘ākia ka ta famorit hōl‘ākia fāeag ta se *Fiji Times* ta la pō ‘ia.

“Ās‘āk la ho‘im se ufa ka ne‘ne‘ ne lāg ta, usa ma vaļu ma ‘**ao ‘amiār se li‘ lealea taf ta**”, Tomo sok‘akiof rogrog ta.

Iriā ‘iom ma ‘ate ma se tela‘a ne tāe ‘e laloag ne tiām heta ka te ‘i ōf tape‘ma. ‘E reko iriā pa māūr ma ko la hal ‘eria iā‘ ne ‘a ‘eria iā‘ havei. ‘Oria tāt la ‘imo pōom kikia ‘e tin poat he hāk ne tār‘āk se uās ta.

Gasav rua vāh‘ia ‘e ‘oria noh mān ‘e sāsī ka kat ‘es hāiasoagat ra leum. Fak kikia se ‘oria pulol ne māuri moseana. Tokana ‘e a‘fai sin ne māūr ne al!

Sun ne as ta ma av ‘e ‘on rerege iriā māulal ma kat ‘in‘inea ra iriā ‘e reko foro ‘af‘af‘ia ‘e soge ma sun ne huga.

“ ‘Amiār ‘a iā‘ ma tā‘ma. ‘E te‘ ne av ne ‘ate, ‘amiār la tōr‘āk ta tiok mea‘mea‘ het la ‘otomiār māun ne ‘atea‘ hoi‘akit”, Tomo rak‘akia. ‘E reko sun ne as ta li‘ hāhāia pāu ma ‘amiār futia tag ne ho‘am la hāea i‘a, a‘matan la ta‘ag tauel ne la kukulua ‘amiār. Av ne tāt uās ta ofi ma ‘iom kikia se tāt sās ta”, iā hanon‘akiof.

Iriā feu‘āk se ‘ahāi ma‘oi pāu ka iris kat rāe‘ia ra iriag. Peāu ne sāsī ‘on lamlama fit saghul ma fol ma ‘i‘oro ‘oris la‘la‘ kāl‘āk ne ‘oria tiām heta ma ‘oris jopjopu fak kikia se rar‘ia iria ma a‘fea huāg pāu. Tārtāria ma av hes ta ‘i‘oro a‘hāe la hulua ‘oria tiām heta.

‘Itāke huāg ne Me ka iriā rāe se ta ‘ahāi hagoat het. As ta ma usa ma lāg ta **vār ‘oria hā‘u** ma tag ne kukul‘āk se iriag fa‘fa‘ ma ‘el pāu la roua ‘oria ‘uli. Tomo uf se‘ hā‘ ne pūlūf la mo se iag ma vat kāl‘ākia tiām heta la po ta ut leleit la iris la rāe se iag.

“ ‘Ahāi ta leu nojo ma se iriag ma hōt‘ākia. Famōr Jāene na ‘otomiār hā‘ ma‘ma‘, hag‘ia ‘amiār ka turia ‘otomiār ra‘oga ma ‘io se ‘af‘af‘ ne ‘otomiār foro”, Tomo fāeag‘ākia ‘e laloag ne suinemafa. Hāifāegaga kat hāipalag ra ‘e reko kat ‘es le‘et ra ‘inea la fāeag Rānrān.

‘Amiār noh‘āk hulet ma iris ma kota hō‘ se Pagopago la roua ‘oris hagoat ta”, Tomo rak‘akia.

Ho‘am ‘e ©Fiji Times, 24/04/2020

Garue ne la a‘soko:

Hat ma Sākiroa rogrog heta ne fā‘ se ‘ ma fā‘ a‘lukam. Fāeag ne la fā‘i la hāitauāg ma fāeag 80.

(Lā‘riri‘ rako la ās‘āk la togia sāsī‘o ‘e menet 30 se Aoa‘ het terānit)

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 3 - YEAR 12

GARUE'AKIA FÄEGA

'A. Fäeag Garue Heta ma Fäeag Ne Sui'akia Fäeag Garue Heta

Fäeag Garue Heta - mou se a'sokoag ne ta tēet. jōn, päe, kaha

Fäeag Ne Sui'akia Fäeag Garue Heta. jōn fep

Hat se fäeag a'fu ma hilia **fäeag garue heta** ma 'on **fäeag het ne sui'akia fäeag garue heta**. Fa'ia 'on tōg noj heta se 'ou puk heta.

Rogia'a vajäeof rā ne 'ai ma ta a'ofiof iā se gasav ne ra ne 'ai. Ma 'e laloag ne ta seken het ka fa for haharāg he ta huāghuāg vā lāg 'e 'on fa'u ma iā nihua iā se vao 'ai jaravat ne tae 'e 'on mua ma mak ta. Ma ta iā hak se' se ta hūn ne 'ai hu to'it ma ta hotoaf iā 'e vao 'ai lah ta.

Ho'am 'e PÄ'FÜR NE FUIFUI© MEHA

'E. Fäeag fup'akia ma sui'akia.

Hat se väeag hete'is ne ho'am 'e 'omus pukut ne sa'kiroa **PÄ'FÜR NE FUIFUI**

Mafāh ta foh se ma 'e niu hū¹. Ra ne niu fu noj, ra ne niu hāisuruāg ka ra ne niu soroaf ma se taf ta ma 'oris kākā'e ne fak ma se lalāv ne mānumānu füt taraut 'on lamlama se ar lāg ta². Perat ne iā fufu foh sio ma 'e māus jarav mafolut fu kae tata 'e reko 'ai ma'oi ne siāg so ma niu par reap sio ma je hā³

...

'E fataitoat ne lo' sio 'e mofu, mak ta totoak fak kikia se ta solot - te' ne kajanag pāni, pān jarava ma jarav fak mā'us ma fi ne fe'at.⁴ Hune'elet ne fu 'e uān ne niu hū fu 'e a'fut ma sās ta⁵. Te 'i la fak kikia se lo' ne ta lelek het, kat 'es a'ofia'g ra⁶. Ka se Rogia'a 'on hanhap seam ta, fataitoat ne sokoā niu hū fu a'f 'e hune'el ta ma sās ta 'itake ma kat 'es a'ofia'g ra⁷.

Ho'am 'e PÄ'FÜR NE FUIFUI© MEHA

Sa'kiroa fäega ma fa'ia fäeag fup'akia 'e av ne sui'akia.

1. Mafāh ta **foh se ma** 'e niu hū¹.

'On fuāga kat 'es ra ta ut tafat se ta tē ho'i'akit la hao ne 'is kal po ra la ruerue. Tekāe ta mou fakapāu 'e niu hu. *Niu hu te 'i ka niu hu ta 'a ka niu hu tēe; hāipajag*

'Ou tōg ne sa'i'o la taupir fak ma se tōg ne sa'i'ot ne kel'āk se'. Sa'kiroa te' ne fäeag a'fu. **Af**² se **Af**⁷

(Lā'riri' rako la ās'āk la togia sa'i'o 'e menet 30 se Aoa' het terānit)

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 4 - YEAR 12

GARUE'ĀKIA FÄEGA

'A. A'nojoa Fäega

Hat se fäega ma sākīroa 'on fuāga ma 'on fu'āk heta. Fā' a'nojoa fäega. Figalelei ma a'noj a'taution te 'i tape'ma: jipear ne fäega, tuk ne 'an'āki ma tusi, Maf Ne Puk hiti' heta ma Maf Ne Puk mea'mea' heta ma kamatag ne afu

1.

Hoihanisigi 'igke te vavhināt kepoi ka kāt koinog ra ne kaṭ hoi'ineäg ra mar. Tē noanoa pou!

2.

'Omis 'oaf la voivoi'āk. Ne 'omis po ma rei. Riko 'on honisi.

3.

Le Lili fakmon'ia 'e ra ne Pou ta ma 'on jenso heta. Iā ne jo se ma la motua is ne ra ta ka 'alet ta a'roa kio sio se iag. Lili kaṭ 'inea ra ne iā pu tepen se' 'e Pou hu ta.

4.

Lā'riri' rako kop la re a'hei lelei pou se 'eris rako ma gorue ne la po la a'sokua la po 'en selön 'e av ne tore.

'E. Höl'ākia Fäega

Hat ma sākīroa 'on fuāg ne fäega ma höl'ākia fäeag Rotuām ta se fäeag ne Peretania ma fā 'ia se 'ou puku.

Ka ne fa mea'mea' hete'is le Faraotapuek, tip'ākia 'on filo'u se kiā maṭit ne 'on ö'hön ta. Fa mea'mea' hete'is ka ne fea a'mamaṛ. Iā mao'āk fakapaū 'on pa 'imo 'e av heta'ag. Ka ne 'e si' 'on ö'hön ta, ka niuṃaf hapat. Ö'hön ta mamam'ia 'e ne'ne' fakmurit ne täe 'e iag ma na'ia se 'on le' ta ma täe ofien 'on huga.

(Lā'riri' rako la ās'āk la togia sai'o 'e menet 30 se Aoa' het terānit)

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 5 - YEAR 12

GARUE'ĀK MA'OI NE FĀEAG ROTUAM TA

'A. Hat ma sākirona fāeag ne fā' sio ma togia sājō' ne mou sin.

Gagaj Maraf! Gagaj Kausiria! ma te' ne ö'ö' gagaj 'on fa sau ta 'e rer ne 'ou tia ha'a, ma se gagaj 'atakoa ne te'is miā'miā' 'e laloag su'uar te'isi - 'aus noa'ia. 'Amis mäs ne lāam 'e laloag ne asoah te'isi 'e reko ho'ag rūut ne fakasokoaf se 'amisag. 'Amis ferehit! 'Amis kat po ra la mo'! Kat po ra la a'saunoa'āk. 'Es'av ne le' gagaj te'isi ...ka sei ta kat 'inea? Se 'on kaunohoag ta (pū pū heta), se 'on moseag heta, se 'on kaïnaga, 'on itu' ta ma se Rotuma. Tinrau te'isi, 'on as ta soloana. Hoas pene'is hete'is, 'is ne mauri ka a'ti' se lä'riri' ne fupfup se' ma haharagi ne tohim sin la re a'häe ma sasap se pene'is ne rou sio la 'is la sok'akia garue lelei ma huag lelei la 'ut se mua. 'Is la mamäe 'e reko aier ne 'is famör ma 'is maf mamnäk lelei se iag.

Gagaj, as ta täe la palan, ta terän fo'out ta' kanam 'og ma 'is la huä lä se mua ma te' ne helav 'atakoa ne po la rak 'e 'os tinrau te'is. Te'is maj het ne ia la pa 'es la a'sokoa.

Röt'äk gagaj ne 'os tinrau te'isi 'e reko moseag ufufut ne sur'akim ma koua se vahit ne vat'akim se laloag hanue te'isi. 'Ait manman ta Jisu Karisto la ma 'is la kato'ag ne rū te'isi 'e 'on kamataga se 'on a'vahiga la gat ke terän lelei ma la a'sokoa garue 'e hugag'esea se 'on la äf'äk ne tinrau se 'ona su'uar ha'a.

Turo' kalog (kepoi ka Fa 'Es Itu'u 'e laloag ne su'uar ta)

Noa'ia ko gagaj (kepoi ka gat kikia kaïnaga/o'o'i) 'esea.

Togia sājō'.

Hat ma sākirona fāeag ne fā' se' ma togia 'on sājō' 'e ta fāeag af ma'oi

1. **Sui'akim** ne fāegat ne a'soko la mou se kato'ag tapenet. Hilia ta **fāeag he häk** la hāiasoag se aler'akiag ne kato'ag tapenet te'. (maha 2)
2. 'Äe hat vahia se fāeag ne a'soko. Hil ma rak'akim ta te **rua** ne fāeag fakgagaj te'isi pō se 'on 'amnaki. (maha 2)
3. **Rak'akim** 'on fuag ne fāeag hete'is, 'is maf mamnäk lelei se iag. (maha 2)
4. **Foram 'ou a'häe** ne fāeag fakgagaj te'isi la a'väh tapenet. (maha 2)
5. Re a'häe ma rak'akim 'ou 'inea ne tes ta **as ne 'afat** ne häea tela'a ma 'i'ini ne mou se kato'ag te'isi se märä'e. Ka tes ta la a'sokoa se 'af ne kat garue'äk'ia ra? (maha 2)

(Lä'riri' rako la äs'äk la togia sājō' 'e menet 30 se Aoa' het teranit)

MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 6 - YEAR 12

HATA ROGROG TA MA TOGIA SAÏ'O

Huag Toa' la Mäür.

'Oria huag to'a a mauraia iria. Fa Kilpät rua la' la hagoat ma man 'e 'oria 'ahai heta hual fol. Iriä noh sög, noh pa 'iom, 'oria foro tamäk'ia **ka kota a'mäür'äkiga ha'um** 'e ta 'ahai hagoat hoi'äk het.

5 Hanuj hete'is, *Fiji Times, Juni 18, 1973* paña la rak'akia 'oria **huag fakfä** ma 'oria kat 'e pa mauri. Iria hele' 'e **jio te rao** ka fa ruä 'i huag kös ma raksa'a kat po ra la fakravaän iria. 'Oria asa le Anterea Kabora, 43 ma le Nakau Tom, 45 fa ruä ne Teore-re 'e Tarawa. Niuspeap ta, *Fiji Times* haipoag ma iria 'e märä' ne 'ahai fer ta 'e Nadi ka iriä la ho'ier se 'oria hanueta. " 'Amiär rou 'otomiär hanueta 'e rän 13 ne Janueri la hagoat. 'Itake 'amiär mäel 16 'on

10 sousou 'e ufa ka misin ne tiäm heta raksa'ia," Tomo fäeag'akia ka ta favorit höl'akia fäeag ta se *Fiji Times* ta la pō 'ia. "Äs'äk la ho'im se ufa ka ne'ne' ne läg ta, usa ma vālu ma **'ao 'amiär se li' lealea taf ta**", Tomo sok'akiof rogrog ta.

15 Iriä 'iom ma 'ate ma se tela'a ne täe 'e laloag ne tiäm heta ka te 'i öf tape'ma. 'E reko iriä pa mäür ma ko la hal 'eria iä' ne 'a 'eria iä' havei. 'Oria tän la 'imo pōom kikia 'e tin poat he häk ne tä'äk se uas ta.

Gasav rua vāh'ia 'e 'oria noh man 'e säsi ka kat 'es haïasoagat ra leum. Fak kikia se 'oria pulol ne mauri moseana. Tokana 'e a'fai sin ne mäür ne al!

Sun ne as ta ma av 'e 'on rerege iriä maulal ma kat 'in'inea ra iriä 'e reko foro 'af'af'ia 'e soge ma sun ne huga.

20 " 'Amiär 'a iä' ma tä'ma'ie. 'E te' ne av ne 'ate, 'amiär la tör'äk ta tiok mea'mea' het la 'otomiär maun ne 'atea' hoi'akit", Tomo rak'akia. 'E reko sun ne as ta li' haïaia paü ma 'amiär futia tag ne ho'am la häea i'a, a'matan la ta'ag tael ne la kukulua 'amiär. Av ne tän uas ta ofi ma 'iom kikia se tän säs ta", iä hanon'akiof.

25 Iriä feu'äk se 'ahai ma'oi paü ka iris kat räe'ia ra iriag. Peäu ne säsi 'on lamlama fit saghul ma fol ma 'i'oro 'oris la'la' kal'äk ne 'oria tiäm heta ma 'oris jopjopu fak kikia se rar rar'ia iria ma a'fea huag paü. Tärtaria ma av hes ta 'i'oro a'häe la hulua 'oria tiäm heta.

'Itake hual ne Me ka iriä räe se ta 'ahai hagoat het. As ta ma usa ma läg ta **vär 'oria ha'u** ma tag ne kukul'äk se iriag fa'fa' ma 'el paü la roua 'oria 'uli. Tomo uf se 'hä' ne püluf la mo se iag ma vat kal'akia tiäm heta la po ta ut leleit la iris la räe se iag.

30 " 'Ahai ta leu nojo ma se iriag ma höt'akia. Famör Jäene na 'otomiär ha' ma'ma', hag'ia 'amiär ka turia 'otomiär ra'oga ma 'io se 'af'af'ne 'otomiär foro", Tomo fäeag'akia 'e laloag ne suinemafa. Haïfäegaga kat haïpalag ra 'e reko kat 'es le'et ra 'inea la fäeag Ränrän. 'Amiär noh'äk hulet ma iris ma kota hö' se Pagopago la roua 'oris hagoat ta", Tomo rak'akia.

A. Fa'ia saï'o se puku ma hilia tög noj heta (ma maf ne puk heta) ne mou se saïo' heta ma fa'ia se puku. (Maha 5)

1. Ka fa Kilpät his man 'e 'oris tiäm heta 'e rogrog ta?

- 'A. 1 'E. 2
'I. 3 'O. 4

2. Famör Kilpät 'i noh mao hual _____ 'e säsi.

- 'A. 'eseat 'E ruä
'I. fol 'O. häk

3. Ka sei ta ka iris ‘aligen **kota a‘määr‘akiga ha‘um** ‘e Afu² ta?
 ‘A. Kilpät ta ‘E. ‘Ahaï hagoat Jäen ta
 ‘I. Pagopago ‘O ‘Ahaifere ‘e Nadi
4. Ka tes ta ‘on fuag ne *Fiji Times* ta pañi e rogrog te‘is se niuspeap ta?
 ‘A. Ri ie‘ ta ‘e Pagopago.
 ‘E. ‘E reko iris la‘ la hagoat.
 ‘I. Kampane ne ‘on‘on ‘ahaï ta.
 ‘O. Rak ‘akia huag toa ‘ ‘on fa Kilpät rua.
5. Ka hules ta iria po sai‘akiga ‘e saši?
 ‘A. Fepueri ‘E. Maji
 ‘I. ‘Epereli ‘O. Me

‘E. Togia sai‘o ‘e ta fäeag afut ne ‘e fäeag af ma‘oi. Šakior a‘lelei fäega la ‘ou tög ne sai‘o la haïtauag ma maha.

1. **Sui‘akim** ‘ou a‘häe ne filo‘ ne rogrog heta la‘oag ag ‘esea ma rogrog het ne ‘igke‘. **(maha 2)**
2. Rak‘akia ‘on fuag ne ‘on fäeag ta, *Tartaria ma ne av hes ta ‘i‘oro a‘häe la hulia* ‘e **Afu 26** ta **(maha 2)**

‘I. Rak‘akim fäeag ne ‘äe a‘fai vahia. (*Indirect speech*)
 Fa‘ia tög noj heta se ‘ou puk heta.

1. “‘Amiär rou ‘otomiär hanueta ‘e rän 13 ne Janueri la hagoat. ‘Itake ‘amiär mäel 16 ‘on sousou ‘e ufa ka misin ne tiäm heta raksa‘ia,” Tomo fäeag‘akia. **(maha 1)**
2. “Av ne täñ uas ta ofi ma ‘iom kikia se täñ säš ta”, iä hanon‘akiof. **(maha 1)**
3. “Famör Jäene na ‘otomiär ha‘ ma‘ma’, hag‘ia ‘amiär ka turia ‘otomiär ra‘oga ma ‘io se ‘af‘af ne ‘otomiär foro”, Tomo fäeag‘akia ‘e laloag ne suinemafa. **(maha 1)**

‘O. Sok‘akia fäega af ma‘oi la fäeag af ‘eseat. Fa‘ia tög noj heta se ‘ou puk heta.

1. “Itake ‘amiär mäel 16 ‘on sousou ‘e ufa ka misin ne tiäm heta raksa‘ia,” Tomo fäeag‘akia. “Äs‘äk la ho‘im se ufa ka ne‘ne‘ ne läg ta, usa ma valu ma ‘ao ‘amiär se li‘ lealea taf ta”, Tomo sok‘akiof rogrog ta. **(maha 2)**
2. “‘E reko sun ne as ta li‘ haħaia paü ma ‘amiär futia tag ne ho‘am la häea i‘a, a‘matan la ta‘ag tauel ne la kukulua ‘amiär. Av ne täñ uas ta ofi ma ‘iom kikia se täñ säš ta”, iä hanon‘akiof. **(maha 2)**

(Lä‘riri‘ rako la äs‘äk la togia sai‘o ‘e menet 30 se Aoa‘ het terañit)